

Мацько Л.І.

СТИЛІСТИЧНЕ УНОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ У КОНЦЕПЦІЇ ОЛЕНИ КУРИЛО

Видатний, але нині мало відомий український мовознавець, педагог Олена Борисівна Курило належить до тих аристократів духу етнічно неукраїнського походження, які, волею долі поєднавшись з Україною, щиро полюбили її, віддано служили українській культурі і навіть життя віддали, як писав Юрій Шерех, "за свою свідомо прийняту нову батьківщину" [8, с. 39]. (Маю на увазі Агатангела Кримського, Софію Русову, Миколу Хвильового (Фітільова) та ін.)

Народилася Олена Борисівна 6 жовтня 1890 року у місті Слонім Гродненської губернії (нині це територія Білорусі) у єврейській родині. Як зазначено в енциклопедії "Українська мова", вчилася у Львівському університеті. Юрій Шерех писав, що вищу освіту здобувала ще до Першої світової війни у Варшавському університеті та на Високих жіночих курсах там же. У Варшаві тоді активну громадську роботу розгорнули українські студентські групи, залучаючи у своє коло й осіб інших національностей, і багато з таких стали справжніми українськими патріотами.

Юрій Шерех припускає, що інтерес Олени Борисівни до української науки, культури й визвольного руху викликав визначний український мовознавець, уже тоді відомий як представник народницької течії в українській лінгвістиці Євген Тимченко. З 1913 р. він був викладачем Високих жіночих курсів, а з 1915 р. став приват-доцентом Варшавського університету. В 1913 р. у Варшаві вийшла перша книга з його задуманої серії монографій про синтаксичні функції відмінків в українській мові – про родовий відмінок.

Посилило інтерес до України знайомство Олени Борисівни зі студентом Варшавського університету Дмитром Курилом, що був пізніше старшиною армії Української Народної Республіки і працівником української дипломатичної місії у Варшаві. Згодом родина Курило переїжджає до Києва, де Олена Борисівна повністю поринає в українські справи.

Уже в 1919 р. вона опублікувала не просто дуже актуальну, а необхідну в той час, коли тільки-но впали заборони української мови, коли українська мова тільки-но здобулася на суспільно-державне визнання, працю "Курс українського правопису, підручник для шкіл і самонавчання". Вчена пише підручник для українських дітей "Початкова граматики української мови", який у Києві і Харкові до 1926 р. мав 18 видань, викладає у Київському інституті народної освіти (нині – Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова). У 20-х роках ХХ ст. Олена Борисівна працювала старшим науковим співробітником, консультантом Інституту наукової мови Академії наук України (ВУАН), опрацьовувала медичну, хімічну, біологічну термінологію та інші групи термінів. В різні роки, а то й одночасно, вона працювала членом Етнографічної комісії, членом Краєзнавчої комісії, членом Діалектологічної комісії ВУАН, виявляла широку наукову ерудицію і зацікавленість, укладала проект правопису чужих слів, опублікувала понад 30 праць різної тематики і жанрів (посібники, словники, статті, рецензії, огляди, програми).

Проте з 1930-го року починається політичний розгром Всеукраїнської академії наук, і Олена Борисівна Курило змушена залишити Київ. На певний час вона оселяється у Москві, там викладає у Московському педагогічному інституті до арешту у 1937 р. Після цього документальних даних про Олену Курило не стало, зрідка зринали чутки за спогадами українських страдників і поселенців. Казали, що вона була високоосвіченою людиною, могла спокійно жити з іншим фахом, знала кілька мов і могла б викладати та досліджувати їх. Але неподільний зв'язок з Україною, українською мовою і Українською Академією наук, очевидно, був таким міцним, що не стало сили його переступити. За даними енциклопедії "Українська мова", Олена Борисівна Курило з 4 до 21 лютого 1933 року перебувала під арештом "за безпідставними звинуваченнями як учасниця контррев. націоналіст. орг-ції. Після звільнення змушена була виїхати до Росії, викладала в Моск. обл. пед. ін-ті. 5. X. 1938 була заарештована вдруге, засуджена до 8 років таборів і в квітні 1939 вислана в Казахстан (Караганд. табір), звідки звільнена 5. X. 1946. Дальша її доля невідома. Реабіліт. 1989" [4, с. 300–301].

Наукову творчість Олени Курило Юрій Шерех поділив на чотири цикли. Перший з них – це проблеми нормалізації української літературної мови, особливо у стилістиці і термінології. Другий – історія української мови, зокрема історична фонетика, третій – діалектологія, четвертий – загальна фонетика і фонологія. Кожний цикл представлений публікаціями: "Російсько-український словник медичної термінології" (1918); "Словник української фізичної термінології" (проект, 1918); "Словник хімічної термі-

нології" (проект, 1923); "Словник української ботанічної номенклатури" (1927); "Програма для збирання етнографічних матеріалів" (1923) та інші.

До проблеми нормування у стилістиці і термінології можна, зокрема, віднести працю Олени Курило "Уваги до сучасної української літературної мови: вступне слово" [3, с. 94–100].

У процесах унормування української мови на етапі 20–30-х рр. Олена Курило діяла поруч із видатними українськими вченими О.Синявським, В.Ганцовим, С.Смеречинським, Є.Тимченком, Л.Булаховським та іншими. Ю.Шерех вважав, що без діяльності цих трьох (О.Курило, О.Синявський, В.Ганцов) визначних мовознавців "українська літературна мова мала б дещо інший характер – і цього не вдалося змінити навіть пізнішими мовними чистками в УРСР. Наслідки праці цих мовознавців не викорчовані і не можуть бути викорчовані... з двох причин: бо їхня праця спиралася не на фантазії й суб'єктивні забаганки, а на факти й тенденції розвитку живої народної та інтелігентської мови; і також – бо вони самі мали наукову лінгвістичну кваліфікацію, лінгвістичну обдарованість і почуття відповідальності за зроблене" [8, с. 44].

З праці Олени Курило "Уваги до сучасної української літературної мови: вступне слово" можна виокремити кілька принципових позицій, які є актуальними й для стилістики сучасної української літературної мови:

1. Специфіка кожної національної мови твориться її мовними засобами різних рівнів, але роль різних рівнів мови у цьому не однакова: "Своєрідним характером, тим так званим, "духом" своїм, мова спирається передусім на стилістиці, складні, фразеології та словотворі" [3, с. 95].

2. Нова ідеологія, новий спосіб життя породжують нові культурно-національні форми життя, і все це веде до домінування нових явищ, омовлення їх лексичними і стилістичними засобами: "Тут живо треба було дати вислови цим новим культурно-національним формам життя" [3, с. 94]. Олена Курило вважала, що українська наукова та ділова мова відстає від живої народної мови, як і російська, та процитувала Е.Будде, який писав: "Мова ділових паперів потроху взяла відставати від живої мови і за деякий час стала *потребна доганяти живу мову* (язык жизни)" [2, с. 41; 3, с. 94].

3. Процес мовного спілкування не просто відбувається, він "переживається" людьми, тобто міцно пов'язаний з психікою людини, світобаченням, уявленнями, мисленням. Тому засилля в суспільстві нерідної мови впливає на психіку людей, їх мовомислення і спрямовує мовне спілкування у простір думання і мовлення чужою мовою. Про українську мовну ситуацію 20-х років ХХ ст. Олена Курило сказала так: "І в творчій тій роботі надто далось в знаки довголітнє московське поневолення: до

тієї творчої роботи українці стали з психологією російської мови, із способом російського думання" [3, с. 94]. "А що психологія мови, спосіб думати в наддніпрянської української інтелігенції через історичні обставини вирости на російській літературній мові, то стилістичні, синтаксичні та фразеологічні особливості російської літературної мови – не кажу вже за запозичений у великій мірі лексичний матеріал – перенесено й в українську літературну мову" [3, с. 95].

Позитивним визнаючи той факт, що "як і іншими сторонами, так і мовою кожна культурна нація мусить вбирати в себе різні як до умов впливи", Олена Борисівна зазначає, що "коли сучасна українська літературна мова ... відбігає свого природного джерела – народної підстави, де є інші психічні асоціації, і набігає чужої собі тропи, що нею йде російська літературна мова, то вона стає в такій мірі неприродна й штучна, що перестає бути українською" [3, с. 96]. Така наукова мова, на думку автора, особливо у популярних виданнях, не дає збагнути зміст "Українській півінтелігенції, затемнює думку" і затримує духовний розвиток: "Українські півінтелігенти – люди народу, села; їх думка пливе за народною психологією..." [3, с. 96].

4. Основну концептуальну позицію щодо розвитку української літературної мови у той час Олена Курило висловила так: "Народ у своєму розвитку твердим ступає кроком тільки тоді, коли має за підставу ту живу, рідну мову, що її віками викохала собі народна психологія. І що більше українська інтелігенція хоче стати в пригоді народові, визволити його з темряви, піднести його культурний рівень, то більше вона повинна використовувати українську народну мову, вона повинна *вчитися від народу висловлювати його думками, його психологією мови наукові правди*. Такий є єдиний нормальний шлях, що ним може йти розвиток української літературної мови" [3, с. 96].

5. Такі "уваги" Олени Борисівни Курило до сучасної української літературної мови мають міцне підґрунтя – посилання на вивчений досвід досліджень Е.Будде російської та Gh.Bally французької і K.Vozlerra німецької літературних мов. У них ідеться про живу багатобарвну народну мову, якою чим талановітший письменник, тим сміливіше і вдаліше користується, в такий спосіб виявляючи вплив окремої особи на річище літературної мови. О.Курило цитує думку Gh.Bally про німецьку мову, висловлену цілою порівняльно-метафоричною текстею: "Ця мова є наче море, де розливаються її діалекти і через них рівень раз у раз міняється, міняються й властивості води. Вони заливають мову своїм спеціальним лексиконом, мальовничим і рямим; різноманітність у їх

граматичних зворотах заважає встановити одноманітні форми й складню настільки, що мало є літературних творів, де б діалектичні особливості не відігравали певної експресивної ролі. Німецька мова має багато більше слів, ніж їй треба, і, що важливіше, вона рясніє граматичними формами, що конкурують із собою" [1, с. 96–97].

6. Задавшись питанням, як наблизити українську літературну мову до народної (а я нині думаю, що може слід і народну до літературної наблизити і підіймати – Л.М.) та "як навчитися *думати по-українському* і не збиватися на чуже?", Олена Борисівна радила уважно читати класиків художньої літератури, етнографічні записи, помічати специфіку української мови у синтаксисі, фразеології, стилістиці. Це витворює чуття мови, яке дуже знадобиться, коли "думка, ширшаючи, ідучи вглиб, вимагає нових висловів" [3, с. 98].

7. Цікавим є спостереження Олени Курило над тим, як формується стилістична специфіка національної мови: "Кожна мова висловлює своїми кращими представниками слова певну властиву даній нації звичку думати, що витворилася як на даних з оточення, так і на суб'єктивних авторових рисах у мові. Суб'єктивізм той кристалізує, шліфує, словом, стилізує народну мову. Це і є лінгвістичний смак даної особи, її чуття мови. І те чуття мови йде в наших кращих представників слова здебільшого одним шляхом: воно висовує *своє, одмітне*" [3, с. 98].

8. Наступними джерелами формування гарної стилістики української мови О.Курило визначила синонімію народної мови і діалекти, які й можуть пропонувати стилістиці широкий вибір із синонімічного ряду потрібних слів. Вона цитує слова К.Фослера: "Вмілість говорити є саме в тому, щоб із найтоншими звуковими, флексивними, синтаксичними та лексикологічними відтінками вміти одночасно й зв'язати відповідно відтінені уяви" [7, с. 99]. На думку Олени Курило, саме діалекти надають матеріал для стилістичної виразності: "Розмаїтість, точність та глибина вислову – а це властивості, що до них повинна прямувати літературна мова – вимагають того багатства лексичного, синтаксичного та фразеологічного, що є в сукупності українських діалектів" [3, с. 99]. О.Курило підтримала позицію Павла Житецького та Богумила: "Від народу через культурні верстви знов до народу – такий основний процес розвитку української мови" [5, с. 28], орієнтуючись на мову класиків українського слова.

На превеликий жаль, працю Олени Курило "Уваги до сучасної української літературної мови: вступне слово", у якій ідеться про розвиток української літературної мови і з позитивом та повагою згадуються літературні російська, німецька, французька мови, цитуються думки

видатних учених цих мов, якийсь нам нині не відомий учений Г.О.Сабалдир у журналі "Мовознавство" (1934 р. – №1) назвав "ворожою", "синтезом націоналістичних і фразеологічних правил" [6, с. 14] разом із працею Сергія Смеречинського "Нариси української синтакси в зв'язку з фразеологією та стилістикою", несправедливо звинуватив у "національному шкідництві". Не все з конкретних мовних прикладів наших великих попередників можна сьогодні рекомендувати до вжитку, бо щось узяв час, а щось люди, але засадничі положення функціонування української мови і шляхи розвитку літературної мови та її стилістичної диференціації, пропоновані ними, актуальними є й нині.

Література

1. Balli Gh.: Le langage et la vie 1913.
2. Будде Е. Очерк истории современного литературного русского языка (XVII–XIX) / Е. Будде // Энциклопедия Славянской Филологии. Выпуск 12. — СПб., 1908.
3. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови: вступне слово / О. Курило. — [3-є вид.] — Книгоспілка, 1925. — С. 1—8 // Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали / [за ред. Л. Масенко]. — К. : Просвіта ; Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2005.
4. Муромцева О. І. Курило Олена Борисівна / О. І. Муромцева // Українська мова : [енциклопедія]. — [3-є вид. зі змінами і доповненнями]. — К. : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2007.
5. Начерк історії літературної української мови. Україна, 1914. II.
6. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду / [за ред. Л. Масенко]. — К. : Просвіта; Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2005.
7. Voszler Karl. Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft. — Heidelberg, 1904.
8. Шерех Ю. Олена Курило / Ю. Шерех // Юрій Шерех. Всеволод Ганцов. Олена Курило. — Вінніпер' : Накладом Українського Народного Дому в Торонто, 1954.

Самойленко О.Г.

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА У ЧАСИ СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ

Масовий терор, боротьба з інакомисленням, пошук "ворогів народу" стали характерним повсякденним явищем для українського суспільства у 20–30-х рр. XX ст. Мабуть, немає в Україні жодного міста і села, жителі якого не потрапили б під молох сталінської тоталітарної машини. Не стали виключенням і жителі давнього культурного центра Північного

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

РЕПРЕСОВАНІ МОВОЗНАВЦІ

Збірник наукових праць

Ніжин – 2010

УДК 811.161.2 (09)

ББК 81.411.1д

Р 41

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Протокол № 2 від 24.09.09 р.

Редакційна колегія:

д. філол. н., проф. **Бойко Н. І.** (науковий редактор),

д. філол. н., проф., академік **Мацько Л. І.**,

д. філол. н., проф. **Мойсієнко А. К.**,

д. філол. н., проф. **Степаненко М. І.**,

к. філол. н., доц. **Бойко В. М.**,

к. філол. н., доц. **Бережняк В. М.**,

к. філол. н., доц. **Давиденко Л. Б.**,

к. філол. н., доц. **Зінченко С. В.**,

к. філол. н., доц. **Пасік Н. М.**,

к. філол. н., доц. **Пугач В. М.**

Р 41 Репресовані мовознавці : [збірник наукових праць / науковий редактор Бойко Н. І.]. — Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2010. — 103 с.

Збірник наукових праць видано за сприяння і матеріальної підтримки Шкурка М.П. – голови наглядової ради благодійного фонду "Ніжин", генерального директора просвітньо-виробничої фірми "Сяйво".

ББК 81.411.1-

© Видавництво НД

ЗМІСТ

Шкурко М.П. Репресовані мовознавці і мова	4
Качуровський Ігор. Доля українських лінгвістів на тлі радянської мовної політики	5
Мацько Л.І. Стилістичне унормування української літературної мови у концепції Олени Курило	16
Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа у часи сталінського тоталітаризму	21
Бойко Н.І. Олена Курило про стилістичне значення паралельних форм в українській мові	38
Бойко В.М., Давиденко Л.Б. "Скарбниця українського слова" Петра Одарченка	43
Вакуленко Г.М., Клипа Н.І. Проблеми мовної норми в науковому доробку Олени Курило	48

Пасік Н.М. Синтаксичний лад слів української мови у вченні
Олекси Сіяньвського

54

Пуґач В.М. З історії дослідження предикативних форм на -но,
-то в українській мові: етап 20–30-х рр. ХХ ст.

61

Банзерук О.В. А.Кримський як історик мови

68

Пащенко В.М. Північноукраїнська система діалектного
вокалізму в мовознавчих інтересах В.М.Ганцова

76

* * *

Бойко Н.І., Коновал Л.В. Репрезентація діалектної експресив-
ної лексики у "Словнику поліських говорів" П.С.Лисенка

81

Зінченко С.В. Становлення найвищого ступеня порівняння

86

Пащенко В.М. Підляська система діалектних мікросистем у
структурі поліської макросистеми

98